

DOCTRINA DREPTULUI NATURAL ÎN VIZIUNEA CUGETĂTORILOR ȚĂRII MOLDOVEI

Dumitru C. GRAMA, doctor în drept, conferențiar universitar (ORCID: 0000-0002-2907-0016)

THE DOCTRINE OF NATURAL LAW IN THE VISION OF THE THINKERS OF THE COUNTRY OF MOLDOVA

Through this study we tend that, based on the investigation of historical documents, legislative acts and accessible works of previous authors, to reflect the historical process of elaboration by ancient thinkers of the general principles of the doctrine of natural law, their development by personalities. philosophy of law in European states in the sixteenth and nineteenth centuries, their spread in Moldova through philosophical and political and legal literature. Special attention is paid to the reception of ideas of the doctrine of natural law by thinkers in the Principality and their reflection in their own works. The study also examines the procedures that were used to block promotion by researchers, teachers, writers, etc. of the conceptions of the doctrine of natural law both by the Russian tsarism in Bessarabia of the years 1812-1917, and by the totalitarian Soviet regime in the Moldavian RASS (1924-1940) and in the Moldavian SSR (1940-1990).

Keywords: *philosophy, doctrines, legal norms, natural law, thinkers, legal norms, opinions.*

Prin studiul de față noi tindem ca, în baza investigării documentelor istorice, a unor acte legislative și a lucrărilor accesibile ale autorilor precedenți, să reflectăm procesul istoric de elaborare de către cugetătorii antici a principiilor generale ale doctrinei dreptului natural, a dezvoltării acestora de către personalitățile filosofiei dreptului din statele europene în secolele XVI-XIX, a răspândirii lor în Țara Moldovei prin intermediul literaturii filozofice și politico-juridice. O atenție specială este acordată receptării ideilor doctrinei dreptului natural de către gânditorii din Principat și reflectarea lor în lucrările proprii. În studiu de asemenea sunt examinate procedeele care au fost utilizate pentru a bloca promovarea de către cercetători, profesori, scriitori etc. a concepțiilor doctrinei dreptului natural atât de către țarismul rus în Basarabia anilor 1812-1917, cât și de regimul totalitar sovietic în RASS Moldovenească (1924-1940) și în RSS Moldovenească (1940-1990).

Cuvinte-cheie: *filozofie, doctrine, norme juridice, drept natural, cugetători, norme juridice, opinii.*

Dreptul natural (jus naturale) reprezintă doctrina politico-juridică despre un drept ideal, independent de stat, care ar decurge din rațiune și din „natura” umană. Potrivit concepției prof. Ion Dobrinescu, dreptul natural pe parcurs de circa două mii de ani „comportă semnificații mult prea variate de la un gânditor la altul,

nefiind încă suficient de clar la ce anume substanță se raportează el, la cea divină, supranaturală, ideală, rațională etc.“¹

Din istoria doctrinei dreptului natural

Anumite idei ale doctrinei dreptului natural au fost enunțate încă în antichitate de către Socrate (470—399), Platon (427—347), Aristotel (384—322) și alți jurisconșulții romani considerau dreptul natural ca pe un drept, pe care natura l-ar fi dat tuturor. Omul de stat și filozoful Cicero (106—43), explicând esența dreptului natural în lucrarea sa „*De Republica* (III, 17)“, scria: „*Este o lege adevărată, dreaptă rațiune, conformă cu natura, răspândită în toți, constantă, eternă. Această lege nu este permisă să fie abrogată și nici nu se poate deroga de la ea. Nici nu este alta la Roma, alta la Atena, alta acuma, alta mai târziu, ci o singură lege și eternă, și neschimbătoare va cărmui pe toți oamenii și în toate timpurile*“.²

Renumitul jurisconsult roman Domitius Ulpianus (circa 170-228) considera, că dreptul natural era propriu tuturor ființelor de pe pământ. Formulând definiția acestui drept, el scria: „*Dreptul natural (jus naturale) este acela pe care natura l-a insuflat tuturor viețuitoarelor: căci acest drept este propriu nu numai neamului omenească, dar și tuturor animalelor, care se nasc pe pământ și în mare, și păsărilor; el se referă la căsătoria bărbatului cu femeia...,nașterea copiilor și educarea acestora...*“.³

Cea mai largă răspândire și influență doctrina dreptului natural a obținut-o în perioada pregătirii și efectuării revoluțiilor burgheze în statele civilizate ale Europei. Conceptul ei a fost dezvoltat și aprofundat în scrierile gânditorilor cu renume mondial: Grotius (1583—1645), Spinoza (1632—1677), Pufendorf (1632—1694), Locke (1632—1704), Montesquieu (1689—1755), Rousseau (1712—1778), Diderot (1713- 1784), Kant (1724—1804), Radișcev (1749—1802) și alții.

Doctrina dreptului natural a fost elaborată și expusă pe larg în lucrarea juristului olandez Hugo Grotius „*De jure belli et pacis*“ (Despre dreptul războiului și al păcii) editată în 1625. Conform viziunii acestuia, „*dreptul natural constă în reguli ale dreptei rațiuni, care arată că o acțiune este din punct de vedere moral corectă sau incorectă, după cum corespunde sau nu cu însăși natura rațională și că în mod statornic asemenea acțiuni sunt prescrise sau oprite de creatorul naturii, Dumnezeu*“.⁴ El concretiza că „*dreptul natural nu se preocupă numai de lucrurile ce nu depind de voința omului, ci are ca obiect și multe lucruri care sunt urmarea unui act al voinței omenești*“.⁵

1 Dobrinescu Ion. Dreptatea și valorile culturii. București: Editura Academiei Române, 1992, p. 41-42.

2 Popa Nicolae. Teoria generală a dreptului. București: Actami, 1992, p. 55.

3 Дигесты Юстиниана. Москва: Наука, 1984, с. 23.

4 Grotius H. Despre dreptul războiului și al păcii. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1968, p. 109.

5 Ibidem.

H. Grotius considera dreptul natural drept o totalitate de principii pe care rațiunea le dictează pentru satisfacerea înclinării naturale a omului pentru viața socială. În calitate de principii ale acestui drept cugetătorul olandez menționa următoarele: 1. *Aliendi abstinencia* (respectarea a tot ce este al altuia); 2. *Promissorum implendorum obligatio* (respectarea angajamentelor); 3. *Damni culpa dati reparatio* (repararea pagubelor pricinuite altora); 4. *Poenae inter homines meritum* (pedeapsa echitabilă).⁶

Aportul lui Grotius în dezvoltarea doctrinei dreptului natural a fost înalt apreciată de posteritate. M. Prélot și J. Lescuyer menționau că dreptul natural modern, grație lui Grotius, a înlocuit acțiunea și voința transcedentală a lui Dumnezeu de la ordinea imanentă spre natura umană.⁷ Hegel în „*Prelegeri de istoria filozofiei*“ observa că tratatul gânditorului olandez „*De jure belli et pacis*“ exercitase pe timpuri „*cea mai mare influență*“ asupra mentalității multor generații de juriști și filozofi.⁸ Cercetătorii din secolul XX îl considerau pe Grotius drept fondator⁹ și cel mai de vază reprezentant al doctrinei dreptului natural.¹⁰ M. Djuvara scria, că punând bazele concepției școlii dreptului natural și făcându-i aplicațiile la dreptul ginților, Grotius a fost „*adevăratul întemeietor al școlii dreptului natural*“.¹¹

Filozoful francez Ch. Montesquieu în tratatul său „*Despre spiritul legilor*“ sublinia, că tuturor legilor societății „*le premerg cele ale naturii, numite astfel pentru că ele derivă numai din structura noastră*“.¹²

Prin viziunea doctrinei dreptului natural gânditorul formula și definiția legilor: „*Legile, în înțelesul cel mai larg, sunt raporturile necesare care derivă din natura lucrurilor și în acest sens, tot ce există are legile sale: Divinitatea are legile sale, lumea materială are legile sale, substanțele spirituale superioare omului au legile lor, animalele au legile lor, omul are legile sale*“.¹³

Cercetătorii au constatat că principiile doctrinei dreptului natural au influențat considerabil evoluția legislației și jurisprudenței în mai multe state europene. Este o deducție corectă, deoarece deja actele legislative ale Marii Revoluții Franceze au fost puternic influențate de principiile doctrinei dreptului natural. Astfel „*Declarația drepturilor omului și cetățeanului*“ din 26 august 1789 din primele ei rânduri stipula: „*Reprezentanții poporului francez, constituiți în Adunare Națională... au hotărât să*

6 Popa Nicolae. Op. cit., p. 30.

7 Prélot Marcel, Lescuyer Georges. Histoire des idées politiques. Paris: Dalez, 1975, p. 378.

8 Apud: Voiculescu Marin. Istoria doctrinelor politice. București: Editura Hyperion, 1991, p. 79.

9 Большая Советская Энциклопедия (În continuare БСЭ). 3-е изд. Том 7. Москва: Изд-во «Советская Энциклопедия», 1972, с. 356; Философский энциклопедический словарь. Москва: Изд-во «Советская Энциклопедия», 1983, с. 129.

10 Voiculescu Marin. Op. cit., p. 79.

11 Djuvara Mircea. Teoria generală a dreptului. București: Editura ALL, 1995, p. 329.

12 Montesquieu Ch. Despre spiritul legilor. Vol.I. București: Editura Științifică, 1964, p. 14.

13 Ibidem, p. 11.

expună într-o declarație solemnă, drepturile naturale, inalienabile și sfinte ale omului¹⁴. Principiile doctrinei dreptului natural au influențat nemijlocit și conținutul unor articole din *Declarația* anului 1789.

De exemplu, art. 1 stabilea: „Oamenii se nasc liberi și egali în drepturi. Deosebirile sociale nu pot să se întemeieze decât pe criterii împărtășite de toți¹⁵”.

La rândul său art. 2 stipula: „Scopul oricărei asocieri politice este păstrarea drepturilor naturale și imprescriptibile ale omului. Aceste drepturi sunt libertatea, proprietatea, siguranța și rezistența la oprimare¹⁶”.

Profesorul N. Popa considera că legiuitorii Revoluției franceze au fost „puternic conduși de ideile Dreptului natural¹⁷”. Argumentând teza expusă, dânsul sublinia că alcătuitoarii „de Cod Civil” al comisiunii din anul VIII în mod direct s-au ghidat de unele principii fundamentale ale acelei doctrine: „Există un drept universal, imuabil, izvor al tuturor legilor pozitive; el nu este decât rațiunea naturală, întrucât aceasta guvernează pe toți oamenii¹⁸”. Ideile doctrinei dreptului natural au influențat considerabil și legislația Imperiului Austriac, îndeosebi conținutul Codului Civil adoptat la Viena în 1811.¹⁹ Academicianul ceh V. Vanecsek, la opinia căruia revenim și de data aceasta, menționa că aceste idei în Cehia secolului al XVIII-lea au servit drept port-drapel pentru burghezia locală.²⁰

Definiția dreptului natural, după cum s-a constatat de atâtea ori, n-a cunoscut o evoluție substanțială din secolul al XVII-lea și până în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Elocvent în această privință este faptul că avocatul curții regale din Paris J. Bousquet definea în anul 1847 dreptul natural astfel: „*Le droit naturel est l'ensemble des règles que Dieu a gravées dans les coeurs des hommes, et que la raison révète*”.²¹

Răspândirea ideilor doctrinei dreptului natural în Moldova

Primele informații referitoare la ideile dreptului natural gânditorii Principatelor Române le-au depistat din tratatele juriștilor și filozofilor antici. În secolul al XVIII-lea în țările noastre pătrund operele iluminiștilor din Europe de Vest.

14 Declarația drepturilor omului și cetățeanului din 26 august 1789. În: Constituția Republicii Franceze din 4 octombrie 1958. Nota introductivă, traducerea textelor și îngrijirea ediției de Aurel Ciobanu-Dordea. București: All Educațional S.A., 1988, p. 39.

15 Ibidem.

16 Ibidem, p. 40.

17 Popa Nicolae. Op. cit., p. 31.

18 Ibidem.

19 Andea A. Cultura românească și filosofia Kantiniană în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca. Vol. XXII. Cluj-Napoca: Editura Academiei R.S.România, 1979, p. 161-162.

20 Vanecsek Václav. *История государства и права Чехословакии*. Москва: Юридическая литература, 1981, c. 307.

21 Bousquet J. *Nouveau dictionnaire de droit*. Première partie. Paris: Charles Hingray, 1847, p. 776.

O sursă importantă de propagare a ideilor doctrinei dreptului natural devenise tratatul cugetătorului olandez Hugo Grotius „*Despre dreptul războiului și al păcii*“. În biblioteca domnitorului Constantin Mavrocordat, conform catalogului publicat de N. Iorga, se afla opera „*De jure belii et pacis*“, editată la Amsterdam în 1720.²²

Concepte ale teoriei dreptului natural întrezărim în „*Nakazul*“ Ecaterinei a II-a publicat în 1767. În art. 5 al acestuia se menționa, că *legile cele mai adecvate naturii sunt acelea, dispozițiile cărora, prin conținutul lor, corespund cel mai mult intereselor popoarelor*.²³ Anumite idei ale doctrinei dreptului natural distingem în textele art. 405, 407, 410, 419, 422 etc. De exemplu, art.407 și 410 stipulau, că *dreptul natural obligă părinții să-și întrețină și să-și educe copiii*.²⁴

Ilumiștii ruși au tins să abordeze mai amplu problema dreptului natural. A.N. Radișev în cartea sa „*O călătorie de la Peterburg la Moscova*“, publicată în 1790, găsea de cuviință că dreptul natural înzestrează oamenii cu aceeași constituție fizică și cu aceleași drepturi, *ceea ce în viziunea gânditorului însemna că oamenii trebuiau să fie egali între dânsii și să nu fie supuși unii față de alții*.²⁵

Evoluția ulterioară a ideilor doctrinei dreptului natural în Principatele Române este facilitată în mare măsură de pătrunderea și răspândirea tratatelor adepților școlii dreptului natural din țările mai avansate ale Europei. Larga circulație a acestora în Valahia și Moldova a contribuit în mod deosebit la formarea concepțiilor politico-juridice a mai multor gânditori români.

Unii cercetători au constatat, că la sfârșitul secolului al XVIII-lea biblioteca Mitropoliei din București era dotată solid cu literatură din domeniul dreptului natural, inclusiv cu tratatul lui Pufendorf „*Les droits de l'homme et des citoyens, tels qu'ils sont présentés par la loi naturelle*“. Numeroase scrieri ce aveau un caracter jusnaturalist se găseau în primele decenii ale secolului al XIX-lea în biblioteca familiei Rosetti-Roznovanu de la moșia Stâncă de lângă Prut, inclusiv tratatele fundamentale „*De jure belli et pacis*“ și „*De jure naturae et gentium*“. Cititorii din Principate prezentau un deosebit interes pentru lucrarea „*Despre spiritul legilor*“ a lui Montesquieu și pentru scrierile luminiștilor francezi Didero, cât și pentru tratatele lui Voltaire, D'Alambert ș.a.²⁶

22 Iorga N. Pilda bunilor domni din trecut. În: Analele Academiei Române. Tom. XXXVII. Memoriile secției istorice, p. 120.

23 Instruction de sa Majesté impériale Catherine II pour la commission chargée du dresser le projet d'un nouveau Code de loix. Spb: Изд-во Императорской Академии Наук России, 1770, p. 5, 7.

24 Ibidem, p. 272-273.

25 Радищев А. Н. Избранное. Москва: Изд-во „Правда“, 1988, c. 189.

26 Georgescu Vlad. Ideile politice și iluminismul în Principatele Române. 1750-1831. București: Editura Academiei RS România, 1972, p. 63; Georgescu V. Al. Contribuții la studiul culturii juridice române în secolul al XVIII-lea. În: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D.Xenopol”. Vol. III. Iași, 1966, p. 219-222; Papacostea C. P. O bibliotecă din Moldova la începutul secolului al XIX-lea. Biblioteca de la Stâncă. În: Studii și cercetări de bibliologie. Vol. 5. București, 1963, p. 215-217.

La propagarea și încetățenirea ideilor doctrinei dreptului natural în rândurile populației Principatelor Române un aport considerabil i-a revenit traducerii și publicării în limba română a unora dintre cărțile cu un evident conținut jus-naturalist. Astfel, menționăm „*Nakazul*“ Ecaterinei a II-a, tradus și publicat la Iași, în 1773, din ordinul comandantului armatei țariste de pe frontul ruso-turc, feldmareșalul Rumeanțev. Cartea conținea un mare număr de extrase din operele luminiștilor din Europa de Vest. Din cele 655 de articole ale „*Nakazului*“ peste 400 au fost preluate literalmente de către Ecaterina a II-a din tratatul lui Ch. Montesquieu „*Despre spiritul legilor*“ și din cartea lui Cesare Beccaria „*Despre infracțiuni și pedepse*“.²⁷

Grație textelor extrase din operele luminiștilor occidentali, „*Nakazul*“ reușise pe timpuri să-i creeze Ecaterinei a II-a autoritatea unei împărătese luminate, inducând astfel în eroare opinia publică europeană. Să nu ne mire faptul că după editarea „*Nakazului*“, chiar și asemenea somități ca Voltaire, Diderot, D’Alambert o considerau pe stăpânitoarea Imperiului Rus „împărăteasă între filosofi și filosof între împărați“. Sub impresia celor publicate în statele vest-europene, Mitropolitul Moldovei Gavril Calimach în predislovia sa la ediția românească a „*Nakazului*“ constata: „*Mințile cele mai iuți a filosofilor celor din academiile Evropii ce cearcă în adânc tainele firii*“ au elogiât tratatul Ecaterinei a II-a. În continuare Calimach nota: „*Patrioții mei vor număra aceasta între alte bune lucrări a slăvirii tale cea mai întâi și mai covârșitoare, fiind bine încredințați că de vor viețui supt aceste folositoare pravile întru starea cea neclătită a pronomiilor vechi, să vor face foarte norociți la politiceasca împărțășire, ca oamenii vacului celui înăurit*“.²⁸

Editat în limbile latină, rusă, franceză și germană, „*Nakazul*“ și-a găsit o largă răspândire în majoritatea statelor europene. La 11 martie 1770 la indicația Ecaterinei a II-a, „*Nakazul*“ a fost recomandat de comandantul armatei ruse staționate în Moldova, după cum am menționat mai sus, în calitate de îndreptar pentru funcționarii aparatului de stat din Principat.²⁹ Astfel, țarismul rus cu multă tenacitate infiltra în conștiința cercurilor intelectuale europene ideea multdorită că ei, rușii, au un guvern luminat.

Realitatea, însă, era cu totul alta. Pe teritoriul imens al imperiului doar 57 de exemplare ale „*Nakazului*“ au fost repartizate instanțelor imperiale supreme de stat. În documentele de însoțire, în mod explicit se stipula, că accesul la „*Nakaz*“ să-l aibă doar funcționarii superiori ai instituțiilor respective. Altor categorii, inclusiv funcționarilor inferiori, li se interzicea nu doar dreptul de a face extrase, ci și accesul elementar la cartea respectivă. Prin decretul Senatului din 24 septembrie

27 Грама Д. Наказ Екатерины II и политико-правовая мысль Молдавии в конце XVIII — начале XIX веков. În: Buletinul Academiei de Științe a RSS Moldovenești. Seria științelor sociale, 1986, nr.1, p. 35.

28 Berechet Șt. Istoria vechiului drept românesc. I. Izvoarele; Iași: Editura Goldner, 1933, p. 438.

29 Bezviconi Gh. Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse. București: Editura Științifică, 1962, p. 152.

1767 s-a interzis ca „*Nakazul*“ să fie distribuit cancelariilor guberniale, provinciale și județene.³⁰

Un anumit aport la răspândirea ideilor doctrinei dreptului natural în Moldova l-a avut, probabil, și pătrunderea cărții lui A. Radișcev „*O călătorie de la Peterburg la Moscova*“. Conform opiniei cercetătorului L. Svetlov, unul sau două exemplare ale lucrării luministului rus au fost trimise de Ecaterina a II-a la Iași unuia dintre sfetnicii ei, comandantului armatei ruse de pe frontul de la Dunăre, feldmareșalul Potiomkin. În statul-major al comandantului niște persoane neidentificate au reprodus de pe cartea lui Radișcev un număr anumit de copii manuscrise. Unele dintre acestea, conform documentelor istorice, s-au vândut și la piața din Iași.³¹

Pentru evoluția ideilor doctrinei dreptului natural în jurisprudența Moldovei un rol important l-a jucat la sfârșitul secolului al XVIII-lea-primele decenii ale celui de al XIX-lea circulația legislației cu caracter jusnaturalist a statelor vest-europene. „*Declarația drepturilor omului și cetățeanului*“, adoptată de Adunarea Constituantă a Franței din 26 august 1789, care *proclama libertatea, egalitatea în drepturi, proprietatea individuală, rezistența contra asupririi în calitate de drepturi naturale și inalienabile ale omului*,³² deveniseră cunoscută în Moldova deja spre sfârșitul lunii septembrie a aceluiași an.³³

O analiză profundă permite să întrezărim introducerea unor concepte jusnaturaliste din *Codul Civil napoleonian din 1804* în legislația și jurisprudența Principatului Moldova. Se fac resimțite și conceptele kantiene de drept natural, pătrunse în Principate prin intermediul *Codului penal austriac* (tradus în limba română și publicat la Cernăuți în 1807 cu titlul „*Carte de pravilă ce cuprinde legile asupra faptelor răle și a călcărilor grele de poliție*“, vol. I-II) și a *Codului Civil Austriac* (tradus și publicat de asemenea în limba română la Cernăuți în 1812 și intitulat „*Cartea legilor pravililor de obște părgărești pentru toate țările moștenitoare nemțești a monarhiei austriecești*“ în 3 volume.³⁴

Aspecte ale doctrinei dreptului natural în viziunea gânditorilor Moldovei până la 1812

Unii cercetători din perioada interbelică considerau că doctrina dreptului natural a început să fie abordată de gânditorii români abia în anii '60 ai secolului al

30 Полное собрание законов Российской Империи с 1649 года (În continuare — ПСЗРИ). Собрание I. Том 18. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной его Императорского Величества Канцелярии, 1830, с. 348-349.

31 Светлов Л. А. Н. Радищев и политические процессы конца XVIII века. В: История русской философии XVIII-XIX веков. Москва: Наука, 1952, с. 39.

32 Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. Москва: Юридическая литература, 1984, с. 207-209.

33 Magazin istoric, 1976, nr. 12, p. 3.

34 Andea A., Op. cit., p. 161-162.

XIX-lea.³⁵ Investigațiile efectuate de Vlad Georgescu, Valentin Al. Georgescu și de alți cercetători în perioada postbelică demonstrează, că unii gânditori români deja în secolul al XVIII-lea erau familiarizați cu doctrina dreptului natural.³⁶ Concludentă în acest sens este lucrarea lui V. A. Georgescu „*H. Grotius dans la culture juridique roumaine au XVIII-e siècle*“.³⁷

În legislația medievală a Principatelor Române nu întâlnim expuneri și formulări ale doctrinei dreptului natural. O analiză atentă ne permite să depistăm, totuși, anumite elemente ale acesteia în conținutul normelor juridice ale unor coduri de legi ale Moldovei și Valahiei, venite, considerăm noi, prin intermediul colecțiilor de legi romano-bizantine. În spiritul principiilor jusnaturaliste „*aliendi abstinentia*“ (respectarea a tot ce este al altuia) și „*damni culpa dati reparatio*“ (repararea pagubelor pricinuite altora) au fost formulate, sub influența legislației romano-bizantine, mai multe articole din „*Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte jiuadeațe*“, promulgată de domnitorul Vasile Lupu și publicată în limba română la Iași în 1646. Art. 3 din pricina I în mod direct stipula: „*Oreacine den plugari de va intra în pământul altuia de-l va ara sau l va și sãmăna și nu va fi întrebat pre stăpânul pământului, dam învăătura ca să nu ia nemica dentr-acel pământ, nici pentru munca lui, nici pentru arătură, nici din ro(a)da ce va face și necum alta, ce nici sãmânța ce-au aruncat acoloa, nici aceeaia ca să nu aibă voie să o ia*“.³⁸ Alcătuitoarea codului valah „*Îndreptarea legii*“ din 1652 au expus literalmente clauza dată în art. 3 al capitolului 296.³⁹

Secolul XVIII fixează încetățenirea doctrinei dreptului natural în Principatele Române. Prețioase idei ale acesteia întâlnim în operele domnitorului și savantului enciclopedist Dimitrie Cantemir. În lucrarea „*Monarchiarum phizico examinatio*“ (Examinarea naturală a monarhiilor) din 1714 el întrebuința asemenea termeni ca „*lex naturae*“, „*ordo naturalis et necessarius*“, „*juxta propriam naturae norma*“. Conform opiniei cercetătorilor, Cantemir considera că „*ordinea neîntreruptă a naturii*“ se înfăptuia după „*legea proprie a naturii*“. În tratatele sale domnitorul-savant ajungea la ideea existenței unui drept natural, a unui ansamblu de drepturi de care se bucură oamenii și care nu pot fi încălcate.⁴⁰ În „*Descrierea Moldovei*“ autorul concluziona: „*Voia domnilor și dreptul firesc au avut putere ca și legile scrise*“.⁴¹

35 Sperantia E. Lecțiuni de enciclopedie juridică cu o introducere istorică în filosofia dreptului. Cluj: Editura Cartea Românească, 1936, p. 251.

36 Georgescu Vlad. Op. cit., p. 63-64; Georgescu V. Al. Op.cit., p. 219-221.

37 Georgescu V. Al. H.Grotius dans la culture juridique roumaine au XVIII-e siècle. În: „*Revue roumaine d'histoire*“, 1969, nr. 2, p. 151.

38 Carte românească de învățătură. 1646. Ediție critică. București: Editura Academiei R. P. România, 1961, p. 54.

39 Îndreptarea legii. 1652. București: Editura Academiei R. P. Române, 1962, p.281.

40 Bădărău D. Filosofia lui D. Cantemir. București: Editura Academiei R. P. Române, 1964, p. 293; Georgescu Vlad. Op. cit., p. 82; Teodor P. Interferențe iluministe europene. Cluj-Napoca: Editura Academiei R. S. Române, 1984, p. 49-71.

41 Cantemir D. Descrierea Moldovei. Chișinău: Hyperion, 1992, p. 101.

Sobornicescul hrisov din 1785 conținea doar anumite tendințe de a reglementa relațiile politico-juridice ale populației în spiritul ideilor doctrinei dreptului natural. În clauza „*scopul la care privesc și razimă pravilele iaste ca să sigurevsască stăpânirea fieștecăruia pe averea sa*”⁴² întrezărim influența principiului jusnaturalist „*aliendi abstinentia*” (respectarea a tot ce-i al altuia). Concomitent în *Hrisov* se conțineau clauze care nu permiteau țiganilor eliberați din robie să se căsătorească cu moldovenii. În acest mod se limita substanțial libertatea oamenilor, adică unul din principiile fundamentale ale dreptului natural.

Evoluția ulterioară a ideilor doctrinei dreptului natural în jurisprudența Principatului i-a permis comisiei constituite de Obicinuita Obștească Adunare a Moldovei să evedențieze la 1839 îngrădirile enunțate. În anafora din 17 septembrie 1839 membrii comisiei Costache Balș, Iancu Cantacuzino și Costache Sturza au raportat domnitorului M. Sturza că în textul *Sobornicescului hrisov* se conțin „*oareșcare cuvinte care au vădit contrarietate... cu însuși fireștile dreptății*”⁴³

Observăm că membrii comisiei nu au utilizat sintagma „*dreptul natural*”, ci pe cea de „*fireștile dreptății*”, chintesența fiind aceeași. Și în alte tratate juridice și acte legislative jurisconsultii români din prima jumătate a secolului al XIX-lea au întrebuițat termenii „*drit firesc*”, „*legea ce firească*”, „*drept naturalnic*”, „*firească dreptate*”, „*drept natural*”. Prin această gamă de sintagme, conform opiniei prof. Vlad Georgescu, cărturarii români înțelegeau „*un ansamblu de calități și drepturi pe care le are persoana umană, care-i sunt implicite și înăscute și pe care nimeni nu are dreptul să le încalce*”⁴⁴.

Comparativ cu *Sobornicescul hrisov din 1785*, proiectul de reformă statală „*Plan sau o formă de oblăduire republicană*”⁴⁵ conținea mai multe elemente ale doctrinei dreptului natural. Deja în preambulul proiectului autorul milita pentru constituirea republicii aristo-democratice, menționând că această formă de orânduire statală ar contribui la „*orânduiala cea cuviincioasă pentru fericirea unui loc*”⁴⁶. Novatoare pentru Principatele Române era dispoziția care prevedea ca deputații Divanului aleși de populația republicii, să reprezinte „*icoana unui norod deplin slobod*”⁴⁷. Cu principiile jusnaturaliste concorda

42 *Sobornicescul hrisov. 1785, 1835, 1839. Ediție critică. București: Editura Academiei R. P. Române, 1958, p. 20.*

43 *Ibidem*, p. 10, 11, 28, 58, 59.

44 Georgescu Vlad. *Op. cit.*, p. 82.

45 Referitor la data elaborării și la numele autorului proiectului în literatura istorică sunt expuse mai multe opinii. Vezi: Vărtosu E. *Napoleon Bonaparte și proiectul unei „republici aristodemocraticești” în Moldova. București, 1947, p. 41; Șotropa V. Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din țările române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea. București: Editura R.S. Române, 1976, p. 41-44; Ciubotaru I. C., Ursu N. A. Un proiect românesc de republică din secolul XVIII. În: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol», XXIV. Iași: Editura Academiei R.S. Române, 1987, p. 181-196.*

46 *Gândirea social-politică antimonarhică și republicană din România. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 65.*

47 *Ibidem*, p. 66.

clauza ce prevedea reeducarea infractorului, „deșteptând ochii greșitului, căci cugetul său însuși îl va bate”.⁴⁸ Pentru autorul lucrării sus-menționate, calitatea de locuitor liber al republicii decurgea „din starea sa cea firească și politică a fiecărui cetățean”.⁴⁹

În primele decenii ale secolului XIX eminentul pravilist român Andronache Donici (1760—1829) a contribuit substanțial la încetățenirea principiilor doctrinei dreptului natural în jurisprudența Țării Moldovei. Bazându-se pe conceptul jusnaturalist despre drept al renumitului om de stat și jurisconsult roman Cicero, Donici considera că „adevărată pravilă iaste dreapta cunoștință carea iaste înființată la toți oamenii, adecă mustrarea cugetului. Aceaia poruncește a face binele, aceaia îndeamnă spre a nu vătăma pre nimenea, aceaia sfătuiește spre a da lucrul strein celuia ce i se cuvine, aceaia povățuiește spre a face alegerea dreptății din strâmbătate”.⁵⁰ Autorul colecției de legi „Adunare cuprinzătoare în scurt din cărțile împărăteștilor pravile...” afirma că „dreapta cunoștință... iaste omului dăruită de la Dumnezeu”.⁵¹ Impulsionat de acest concept, jusnaturalist în esență, gânditorul menționa că nu poate cineva alcătui pravilă împotriva dreptei cunoștințe „Nici o pravilă nu poate să întărească ceaia ce iaste împotriva firii locuitorilor și împotriva dreptii judecăți”.⁵²

Prin prisma ideilor doctrinei dreptului natural pravilistul explica proveniența actelor legislative, considerând că „pravilele dintru început nu s-au alcătuit într-alt chip, decât după fireaștile și după obșteăștile dreptăți a neamurilor...”.⁵³ La rândul ei, fireasca dreptate, conform viziunii cugetătorului, era proprie atât oamenilor, cât și animalelor și păsărilor. „...Fireasca dreptate, scria Donici, iaste care nu numai omului ci și păsărilor cerului și dobitoacelor iaste înființată din fire”.⁵⁴

Vastul complex al relațiilor dinte oameni Donici tindea să-l explice prin intermediul principiilor jusnaturaliste. Astfel, analizând suportul relațiilor familiale, el conchidea: „...Fireasca dreptate iaste precum am zice: căsătoria cea legiuită între bărbat și femeie, spre câștigare de soție și de fii moștenitori, sprijinitori la slăbiciunea bătrânețelor lor”.⁵⁵

Relațiile de proprietate în societate pravilistul român, la fel ca și iluminiștii din alte țări europene, le deducea din conceptele doctrinei dreptului natural. „Fireasca dreptate iaste ca fieștecare om să fie stăpân casii sale, averii sale și acelor deplin câștigate prin dreptate...; omul să fie slobod a face cu lucrul ce iaste drept al său, ceaia ce va voi, după a sa plăcere, însă fără a se abate din ceale ce sânt oprite prin poruncă în epicratia patriei sale”.⁵⁶

48 Ibidem, p. 67.

49 Ibidem, p. 70.

50 Manualul juridic al lui Andronache Donici. Ediție critică. București: Editura Academiei R.P. România, 1959, p. 17.

51 Ibidem.

52 Ibidem, p. 28.

53 Ibidem, p. 20.

54 Ibidem.

55 Ibidem.

56 Ibidem, p. 20-21.

Doctrina dreptului natural în operele gânditorilor Principatului Moldova din anii 1812—1859

După divizarea Țării Moldovei în 1812 evoluția ideilor dreptului natural a urmat căi diferite. În teritoriul de la asfințit de Prut, adică în Principat, ideile jusnaturaliste treptat și-au lărgit aria de influență. Pentru facilitarea procesului de elaborare a unui cod oficial de legi, în 1813 a fost invitat la Iași Christian Flechtenmacher, jurisconsult brașovean, ce studiasse filosofia și dreptul la Universitatea din Viena. El era unul dintre discipolii prof. Franz Zeiller, sub îndrumarea căruia învățase dreptul natural kantian.⁵⁷ Următorul pas a fost făcut de Academia Domnească din Iași, care, pe lângă cursul de lecții în materia dreptului predat de prof. Ananie Cuzanos, din 1816 a instituit un curs special despre dreptul natural citit de profesorul luminist Dimitrie Gobdela.⁵⁸

Activitatea unor promotori consecvenți ai principiului dreptului natural (inclusiv Andronache Donici și Christian Flechtenmacher) în comisia ce a elaborat Codul Calimach a influențat pozitiv conținutul unor norme juridice ale operei legislative promulgate în 1817. Astfel, № 26 în spiritul clasic jusnaturalist dispunea: „*Tot omul are drituri firești, care cu desăvârșire se înțeleg prin povățuirea minții cuvântătoare*“.⁵⁹ O altă clauză a Codului Calimach stabilea: „*Toate cele potrivite cu driturile firești a omului, după iurudica presumție se socotesc temelnice, până când nu se dovedește legiuita înmărginire a acestor drituiri*“.⁶⁰ Dispoziția № 10 prevedea aplicarea principiilor dreptului natural în cazurile insuficienței normelor juridice din codurile oficiale de legi. „*De vor lipsi și mijloacele aceste, ce prin paragraful de sus s-au arătat, atuncea se cercetează pricina cu cerșută scumpătate și luare aminte întru toate împrejurările și apoi se hotărăște după prințiipiile dritului firesc*“.⁶¹ Codul Calimach, conform investigațiilor cercetătorului Avram Andea, se prezintă „într-o mare măsură, ca o încercare reușită de codificare a dreptului pozitiv pe baza principiilor dreptului natural kantian“.⁶²

Și alte personalități ale Țării Moldovei au abordat problemele dreptului natural. Iordache Rosetti-Roznovanu scria despre „*les facultés inhérentes de l' homme*“ și considera drept un atentat la adresa lor faptul de a le supune arbitrariului puterii civile.⁶³ Un autor necunoscut în „*Precuvântare*“ la o lucrare rămasă în manuscris, „*Istoria Patriei, carea cuprindea pe scurt istoria Daciei și istoria Moldovei, până la anul 1607*“, scria: „*Fireasca plecare este sădită în duhul fiecărui neam de a ținti și a păși către cultură și fericire*“.⁶⁴

57 Andea A. Op. cit., p. 161, 165-166.

58 Levit E. D. File vechi, necunoscute... Chișinău: Știința, 1981, p.71.

59 Codul Calimach. Ediție critică. București: Editura Academiei R. P. România, 1958, p. 73.

60 Ibidem, p. 75.

61 Ibidem, p. 69.

62 Andea A. Op. cit., p. 166.

63 Georgescu Vlad. Op. cit., p. 82.

64 Catalogul manuscriselor românești. Tom II. București: Editura Socec et Comp., 1913, p. 313.

În evoluția ideilor jusnaturaliste în Moldova un loc notoriu îi revine lui Ionică Tăutul,⁶⁵ care în lucrarea sa „*Socotinți asupra meșreșugului ocârmuirii*“ dedica problemei respective capitolul doi intitulat „*Pravilele firii*“. El este unul dintre primii oameni de cultură din Principat, care a analizat etimologic cuvântul *fire*, menționând că acesta în limba română avea aceeași semnificație ca și noțiunile „*natura*“ în latină și „*nature*“ în franceză.⁶⁶

Sensul cuvântului „*fire*“, conform viziunii împărtășite de Tăutul, însemna „*lucrare ce să vedi înlăuntrul lucrurilor, precum, de pildă, înlăuntrul unui sad spre a încolți, a răsări, a crește, a rodi și într-un cuvânt a fi aceia ce este el*“.⁶⁷ În cele din urmă, prin cuvântul „*fire*“ el înțelegea „*pre toată lumea*“ sau „*toate lucrurile în parte ce sunt în toată lumea și în fiecare din lucrurile lumii*“,⁶⁸ create prin puterea atotputernicului ziditor. De aici pravilele firii pentru gânditor erau „*pravilile pre care Dumnezeu însuși au pus și au rânduit, pentru ca după dânsese să urmeze toate lucrurile ce i-au plăcut a zidi*“.⁶⁹

Referitor la rolul dreptului natural Ionică Tăutul scria: „*Aceste pravili nu pot fi alt lucru decât nuște aduceri statornice și trebuincioasă atât între Dumnezeu și lucrurile ce au zidit, cât și între lucruri însuși*“.⁷⁰ Continuându-l pe Montesquieu, el argumenta cu un pasaj din opera filosofului francez „*Despre spiritul legilor*“: „*Dumnezeu are aducere cu lumia, ca un ziditor și păstrător al ei. Pravilele după care el au zidit sunt aceliaș după care și păstriază. El lucrează după acele pravili, pentru că le cunoaște. El cunoaște pentru că li-au făcut. El li-au făcut, pentru că ele au aduceri cu a sa înălăpciuni și a sa putere*“.⁷¹ În nota explicativă gânditorul român a expus textul pasajului respectiv și în limba franceză: „*Dieu a du rapport avec l'univers comme créateur et comme conservateur; les loix selon lesquelles il a créé sont celles selon lesquelles il conserve. Il agit selon ces règles, parce qu' il les a faites; il les a faites parce qu' elles ont du rapport avec sa sagesse et sa puissance*“ (Expr. des loix, livre 1, chap.1).⁷²

Analizând dreptul natural, Ionică Tăutul considera că pravilele firii sunt veșnice și general-umane, omniprezente, indiferent de epocă, întotdeauna aceleași și neschimbate; nedespărțite de ființa lucrurilor neapărat trebuincioase lor pentru a exista.⁷³

Trăsăturile menționate le depistăm și din definiția dată dreptului natural: „*Pravilile firii sânt pretutindine aceleași și neprifăcute; acest fel, luătoriul aminte, pretutindine, în toate lucrurile găsește a lor lucrare, a lor împlinire. Ele lucrează deopotrivă asupra lucrurilor fizicești, și osăbirea nu este decât numai într-aciasta, că ființe neînsuflețite*

65 Vărtosu E. Les idées sociales et politique de I.Tautu. În: Revue roumaine d'histoire, 1965, nr. 2, p. 271.

66 Tăutul Ionică. Scrieri social-politice. București: Editura Științifică, 1974, p. 181-182.

67 Ibidem, p. 182.

68 Ibidem, p. 185.

69 Ibidem.

70 Ibidem, p. 184.

71 Ibidem.

72 Ibidem.

73 Ibidem, p. 186.

și nemișcătoare sânt numai pătimitoare supt pravilile firii, în vremi ce acele însuflețite și mișcătoare sânt totodată și pătimitoare și lucrătoare⁷⁴

Ideile doctrinei dreptului natural au fost dezvoltate în Moldova și de unii scriitori. Prin intermediul principiilor jusnaturaliste C. Negruzzi demonstra în 1841 în Scrisoarea I (*Despre Mitropolia Moldovei*) că Principatul dispunea de un „drept sfânt și firesc a popoarelor... de a avea păstori spirituali numai din pământeni⁷⁵

O viziune mai amplă a scriitorului despre esența doctrinei dreptului natural depistăm în paginile lucrării „*Elemente de dreptul politic*”⁷⁶. Într-un subcompartiment special Negruzzi în mod succint a analizat chintesența conceptelor doctrinei dreptului natural. „În inima omului sunt două principii pre care patimile ne pot face a le uita sau a le călca, dar care ne se înfățișează purure ca o nooa putere; *adecă: Nu face altuia ce n-ai voi să-ți facă; și: fă altuia tot binele ce ai voi să-ți facă*”⁷⁷

Gânditorul considera pe bună dreptate: „1. *Că este nedrept a lipsi pre om de libertatea sa, a-l maltrata, a-l ucide, a-i răpi vânatul ce e prins, rodul pomului ce e sădit, casa ce și-a făcut; a călca îndatoririle ce ai luat către el, a-l înșela sau prin făgăduiele ce n-ai gând să le ții, sau prin ori ce alt chip; 2. Că din împotrivă este drept să-l ajuți a se feri de aceste daune și să-l despăgubești dupre puțință când n-ai putut a-l feri de ele.* În sfârșit că este asemenea drept să te ferești și pre sine, fără însă a întinde dreptul de legiuire apărare mai departe decât e neapărat trebuitor pentru a te scuti pre sine⁷⁸. În final, scriitorul conchidea: „*Aceste precepte și altele asemenea alcătuiescu aceea ce se chiamă dreptul natural sau legea firească, adecă, regula purtării ce ne e dată de natură*”⁷⁹

Înființarea Academiei Mihăilene din Iași și deschiderea în cadrul ei a facultăților de filozofie și drept a contribuit la reluarea *cursului de drept natural* în învățământul național din Moldova,⁸⁰ impulsționând studierea acestei materii. În anii 1835—1836 cursul a fost citit de jurisconsultul Ch. Flechtenmacher. De un profund interes printre studențimea ieșeană se bucurau prelegerile profesorului, doctor în drept Simion Bărnuțiu, titularul *catedrei de drept natural* de la facultatea de filozofie și juridică a gimnaziului academic și a Universității din Iași, prelegeri ținute în anii 1856—1863. Conform regulamentului facultății de drept a Universității, *cursul de drept natural* era citit studenților anului I și se încheia prin examen la sfârșit de an.⁸¹

74 Ibidem, p. 188.

75 Negruzzi C. *Păcatele tinerețelor*. București: Minerva, 1983, p. 264-265.

76 Paternitatea lui Constantin Negruzzi în calitate de autor al lucrării „*Elemente de dreptul politic*” a fost demonstrată de cercetătorul Paul Cornea în cartea „*De la Alexandrescu la Eminescu. Aspecte-Figuri-Idei*”. București, 1966, p. 77-79.

77 *Elemente de dreptul politic*. Brașov: [F.e.], 1846, p. 5.

78 Ibidem, p. 5-6.

79 Ibidem, p. 6.

80 Bădărău G. *Organizarea și conținutul învățământului public din Moldova între anii 1832 și 1848*. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*. Tom. XVII. 1980, p. 355.

81 Djuvara Mircea. *Teoria generală a dreptului (Enciclopedie Juridică)*. București: Editura Ideia, 1928-1929, p. 79.

Un aport considerabil în promovarea ideilor doctrinei dreptului natural, reieșind din funcția pe care a deținut-o la Iași și nu numai aici, l-a avut Simion Bărnuțiu, care în capitala Moldovei a elaborat în anii 1855—1863 două tratate, dintre care primul „*Dreptulu publicu alu Românilor*“ a fost editat în 1867, iar cel de-al doilea — „*Dreptulu naturale privatu*“ a văzut lumina tiparului în 1868. În paginile lucrărilor sale dreptului natural i se rezerva un loc aparte, subliniindu-se că el a existat din cele mai vechi timpuri și că în baza lui s-a constituit ulterior dreptul pozitiv. Din această cauză gânditorul român considera dreptul natural condițiunea de bază a validității dreptului pozitiv, criteriul principal în determinarea normelor juridice care trebuiau să fie incluse atât în dreptul pozitiv, cât și cele care trebuiau excluse.⁸²

Conceptul principal al dreptului natural Bărnuțiu îl vedea în psihologie și antropologie, considerând că sufletul determină facultatea oamenilor de a cugeta, a simți și a realiza anumite acțiuni, de a face bine sau rău semenilor săi.⁸³ Expunând formula dreptului natural, el scria: „*Dreptu e totu ce nu tulbură ordinea cea națională între oameni, de in contra totu ce o tulbură e nedreptu*“.⁸⁴ La fel ca și alți promotori ai școlii dreptului natural, gânditorul distingea dreptul absolut, adică regula dată de rațiune pentru a reglementa libertatea oamenilor în procesul constituirii unei armonii raționale, între dânșii.⁸⁵

Fiind unul dintre primii gânditori români, Bărnuțiu a expus episoade din istoria școlii dreptului natural. În prim-plan-Hugo Grotius, caracterizat în calitate de fondator al științei dreptului natural. Tratatul „*De jure belli et pacis*“ era prezentat drept întâia carte fundamentală în domeniul dreptului natural. De asemenea Bărnuțiu a mai inserat informații despre activitatea mai multor promotori ai ideilor doctrinei dreptului natural, inclusiv Hobbes, Spinoza, Pufendorf, Tomasiu etc.⁸⁶

Profesorul universitar Gheorghe Avornic, reflectând concepțiile gânditorului S. Bărnuțiu în dezvoltarea gândirii politico-juridice, menționa că el a promovat o „*filozofie revoluționară de care avea atâta nevoie nașterea României moderne*“.⁸⁷

Analizând concepțiile de bază ale gânditorilor români din Țata Moldovei referitoare la doctrina dreptului natural, observăm că aceștia au avut multe puncte de tangență atât cu ideile unor gânditori ai antichității (Cicero, Marcianus, Ulpianus, Modestinus), cât și cu cele ale luminiștilor europeni (Grotius, Spinoza, Montesquieu, Voltaire, Radișcev etc.).⁸⁸

În secolul al XIX-lea, fiind o realitate evolutiv-istorică a societății, dreptul natural a contribuit în Principat la elaborarea unor concepții teoretice și a anumitor modele

82 Bărnuțiu Simeone. *Dreptulu naturale privatu*. Iași: Tiparul Tribunei române, 1868, p. 1-2.

83 Ibidem, p. 3.

84 Ibidem, p. 7.

85 Ibidem, p. 13.

86 Ibidem, p. 88-90.

87 Avornic Gheorghe. *Teoria generală a dreptului*. Ediția a II-a. Chișinău: Cartier, 2004, p. 554.

88 Mai detaliat în cartea: Грама Д. Общественно-политические и правовые воззрения Андронакия Доница. Кишинев: Штиинца, 1983, с. 37-42, 48.

de reguli juridice, menite să faciliteze dezvoltarea progresistă a legislației din acele timpuri. Astfel, Obicinuita Obștească Adunare a Statului Moldova, instituția supremă reprezentativă și legislativă de stat a Principatului, sub influența progresului social european, inclusiv a principiilor doctrinei dreptului natural, a modificat în 1839 conținutul unor articole din Sobornicescul hrisov al domnitorului A. Mavrocordat, ceea ce a contribuit la o ameliorare a situației juridice a țăganilor.⁸⁹ Ideile dreptului natural au fost și unul dintre factorii ce i-au determinat în 1844 pe deputații Obicinuitei Obștești Adunări și pe domnitorul de atunci M. Sturza să elibereze din iobăgie pe țăgani mănăstirești și pe cei ai statului.⁹⁰ Astfel, dreptul natural reprezenta și în Moldova, cu o întârziere de aproximativ un secol, un mijloc de înnobilare a legislației și a gândirii juridice autohtone.

Consecințele negative ale anexării Basarabiei în evoluția ideilor doctrinei dreptului natural

Anexarea din 1812 a Moldovei de Est (Basarabia) de către Imperiul Rus s-a răsfârnt negativ asupra evoluției ideilor doctrinei dreptului natural în teritoriul de la răsărit de râul Prut. Regimul politic al autocrației țariste înăbușea inexorabil orice manifestare de gândire liberal-democratică. În acest scop în 1819, în școli s-a interzis predarea științelor naturale. Concomitent, din programele gimnaziilor au fost excluse obiectele, care puteau contribui la inocularea unei stări de spirit pătrunse de „dragoste pentru libertate“, aceste obiecte fiind filozofia, economia politică, estetica etc. A fost anulată și predarea *dreptului natural*.⁹¹ În anul 1826, prin paragraful 190 al *Regulamentului de cenzură*, a fost suprimată editarea și răspândirea literaturii din domeniul dreptului natural pe teritoriul Imperiului Rus,⁹² inclusiv în Basarabia. Aceștia, cât și alți factori n-au permis cărturarilor români din Basarabia să-și expună în publicații sau în vreun organ electiv viziunile proprii în problema dreptului natural.

Deși a depus eforturi enorme, guvernul țarist nu a reușit să înstrăineze complet populația autohtonă din Basarabia de la procesul evoluției firești a culturii juridice din Principatele Române. Prin intermediul actelor legislative ale Moldovei, care au continuat să se aplice pe teritoriul cotoplit, în special colecția de legi „*Adunare cuprinzătoare în scurt din cărțile înmărateștilor pravile...*“ a juriconsultului Andro-

89 Sobornicescul hrisov. 1785, 1835, 1839. Ediție critică. București: Editura Academiei R. P. România, 1958, p. 58-59.

90 Legiuiri în ramurile administrative și judecătorești votate în Gheneralnica Obicinuita Adunare în sesiile anilor 1842 și 1843, și întărite de prea înălțatul domn Mihail Grigoriu Sturza VV. Iași: Tipografia Albina, 1844, p. 3-5; Kogălniceanu M. Opere. Vol. I. București: Editura Academiei R. S. România, 1974, p. 553.

91 Konstantinov N. A. ș.a. Istoria pedagogiei. Chișinău: Lumina, 1978, p. 165.

92 Полное собрание законов Российской Империи с 1649 года. Собрание 2-е. Том 1, 1825-1826. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830, с. 566.

nache Donici, prin literatura importată clandestin în regiune, românii basarabeni s-au familiarizat și în continuare cu realizările de ultimă oră ale culturii juridice naționale și cu viziunile gânditorilor români referitoare la *doctrina dreptului natural*.

Doctrina dreptului natural în URSS și în Republica Moldova

În științele filozofică și juridică din URSS doctrina dreptului natural era prezentată în calitate de sistem al unor principii și norme idealiste, abstracte de drept, care ar fi argumentat caracterul „*natural*” și „*rațional*” al societății burgheze în scopul ca populația statelor capitaliste să susțină sistemul burghez de guvernare și să nu se includă în mișcarea revoluționară.⁹³

Oficial doctrina dreptului natural era nu doar contestată ca teorie a jurisprudenței, dar și era limitată tratarea ei în publicațiile științifice. De exemplu, autorii *Dicționarului enciclopedic al cunoștințelor juridice*, editat la Moscova în 1965, conceptul „естественная убыль” (*pierderea firească*) a fost examinat în 45 de rânduri, în timp ce despre conceptul „естественное право”- niciun cuvânt.⁹⁴ În manualul „*Teoria statului și dreptului*”, editat la Moscova în 1970, doctrina dreptului natural era expusă doar în cadrul unui alineat de 28 de rânduri.⁹⁵

Începând cu anii '80 ai secolului XX unii autori, depășind obstacolele existente, au dedicat spații mai largi examinării doctrinei dreptului natural. *Colectivul Dicționarului enciclopedic de filozofie* a expus în 1983 conceptul „естественное право (*dreptul natural*)” în 5 alineate.⁹⁶ Profesorul V.D. Zorikin în 1988 a acordat examinării doctrinei menționate 7 pagini de text în monografia colectivă „*Istoria concepțiilor politice și juridice*”.⁹⁷

Destrămarea URSS în 1991 le-a dat posibilitate cercetătorilor să expună aspectele principale ale doctrinei dreptului natural fără careva restricții. Profesorul universitar Gh. Avornic, referindu-se la problema doctrinei dreptului natural, a concluzionat: „*Imperiile dispar, regimurile politice se schimbă, despoții se petrec prin lume și ... când se succed nu scapă de geniul morții; numai marele idei sunt nemuritoare*”.⁹⁸

După 1991 autorii tratatelor de drept din Republica Moldova au avut posibilitatea să acorde acestei probleme paragrafe întregi. Astfel, cercetătorii Dumitru Baltag, Alexei Guțu și Igor Ursan în manualul „*Teorie generală a dreptului*”, editat în 2002,

93 Философский энциклопедический словарь. Москва: Изд-во «Советская Энциклопедия», 1983 с. 184-185; Dicționar de filozofie. Chișinău: Redacția principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești, 1985, p. 80.

94 Энциклопедический словарь правовых знаний (Советское право). Москва: Изд-во „Советская Энциклопедия», 1965 с. 125.

95 Теория государства и права. Москва: Юридическая литература, 1970, с. 121-122.

96 Философский энциклопедический словарь, с. 184-185.

97 История политических и правовых учений. Изд. 2-е. Москва: Юридическая литература, 1988, с. 717-724.

98 Avornic Gheorghe. Op. cit., p. 554.

au elaborat subcompartimentul special „Școala dreptului natural”.⁹⁹ Profesorul universitar Gheorghe Avornic în manualul „*Teoria generală a dreptului*” a expus esența și evoluția doctrinei dreptului natural în paginile a 7 paragrafe:

1. Originile dreptului natural.
2. Teologia creștină și dreptul natural.
3. Școala dreptului natural.
4. Triumful dreptului natural.
5. Eclipsa dreptului natural.
6. Renașterea dreptului natural.
7. Actualitatea dreptului natural.

Generalizând rolul istoric al doctrinei menționate în viața societății din diverse state ale lumii, savantul Gheorghe Avornic în 2004 scria: „*Cert este că peste secole și sisteme sociale dreptul natural și-a dovedit, într-o formă sau alta, mai direct sau mai nuanțat, perenitatea mai mult ca oricare altă doctrină*”.¹⁰⁰

Investigarea evoluției doctrinei dreptului natural în viziunea cugetătorilor Moldovei ne permite să stabilim că principiile ei, după cum am relatat în paginile acestui capitol, au exercitat o influență favorabilă asupra umanizării unor acte legislative ale Principatului Moldova și a lichidării definitive în țară a iobăgiei către mijlocul secolului al XIX-lea.

99 Baltag Dumitru, Guțu Alexei. *Teoria generală a dreptului (curs teoretic)*. Chișinău: Tipografia Reclama, 2002, p. 319-323.

100 Avornic Gheorghe. Op. cit., p. 524-558.